

UN CONTO ORIENTAL NA GALIZA

AS VERSIÓNS GALEGAS DAS PALABRAS RETORNEADAS

POR

F. BOUZA-BREY

Director da Sección de Historia do Seminario de Est. Galegos;
das Soc. de Antrop. e Prehist. de Madrid, Pórtó e Paris; da Soc. de Geog. de Lisboa;
da Asoc. dos Arqueól. Port.; do Inst. de Coimbra; da Soc. Martins Sarmiento; etc.

Ao meu ilustre mestre e amigo Dr. A. Cotarelo Valledor.

Un dos tradicionaes contos europeos que ten no folclore galego mais fondas reigañas populares é o coñecido por *as palabras de San Johán retorneadas* ou *retrónicas de San Johán*, presentando nista ben definida región etnográfica características propias que nos propomos amostar.

De tal conto é variante notabre a recollida por nós, en 1933, en Cortegada de Miño, Ourense, si ben a relatora Frorinda ou Maria Frores Amorin Lorenzo, de mais de setenta anos, trouxo sabida a versión da parroquia de Quintela, no concello de Crecente, Pontevedra.

Dí de iste geito:

«Na parroquia de Crecente, foi un mozo de noite ao muiño e, cando se dispuña a voltar pra a casa sacudindo a foula da fariña, presentóuselle de diante ao abrir a porta un espantallo que era o demo e dixolle:»

«Se me dis as palabras de San Goan (*sic*) agora mesmo aiqui retorneadas ou desaparezo eu ou desapareces ti».

O mozo escomenzou:

A la una, una
mas claro el sol que la luna.

- A las dos, dos táboas de Moisés
de donde San Goán (*sic*) vai e ven;
a la una mas claro el sol que la luna.
- A las tres, tres puertas de París (*sic*)
de donde entra San Pedro valláis (?) a decir misa;
a las dos, dos táboas de Moisés
de donde San Goán vai e ven;
a la una, una,
mas claro el sol que la luna.
- A las cuatro, cuatro Evangelistas;
a las tres, tres puertas de París
de donde entra San Pedro valláis a decir misa;
a las dos, dos táboas de Moisés
de donde San Goan vai e ven
a la una, una,
mas claro el sol que la luna.
- A las cinco, cinco llagas;
a las cuatro, cuatro Evangelistas,
a las tres, tres puertas de París
de donde entra San Pedro valláis a decir misa;
a las dos, dos táboas de Moisés
de donde San Goán vai e ven;
a la una, una,
mas claro el sol que la luna.
- A las seis, seis cirios,
a las cinco, cinco llagas,
a las cuatro, cuatro Evangelistas, etc., etc.
- A las siete, siete lámparas, etc.
- A las ocho, ocho mil puertas de París, etc.
- A las nueve, nueve coroas de angues (*sic*), etc.
- A las diez, los diez mandamentos, etc.
- A las once, once mil vírgenes, etc.
- A las doce, doce apóstoles, etc.
- A las trece, trece raios de sol, etc.

«Ao se rematar o conto o demo dou un estralo e desapareceu, e o mozo puido marcharse pra a sua casa».

En Galiza entendo que o primeiro que publicou, inda que fragmentariamente e sin consiñar a procedenza, unha versión do

noso conto fói Barreiro de W., no seu libro sobre brujos e astrólogos perseguidos pola Inquisición galega ⁽¹⁾, versión reproducida mais tarde en pequena parte por Rodríguez López ⁽²⁾ e por Constantino Cabal ⁽³⁾ (*Apéndice 1.º*).

En 1916 Amador Montenegro Saavedra recollía outra versión, tamén sen indicar a procedenza, que publicou completa ⁽⁴⁾ (*Apéndice 2.º*).

No ano 1925 dábamos nós singela noticia de unha variante da devandita versión recollida en Tenoiro, Pontevedra, con oración ao fin a geito de esconjuro e certo pareado entrêmediado das respostas sin relación con conto ⁽⁵⁾ (*Apéndice 3.º*).

E no 1933 deu a lús o distinto Prof. da Universidade de Stanford, en California, Aurelio M. Espinosa, unha versión nova recollida en Meira, Lugo, por Aníbal Otero, que lle remitira o ilustre Menéndez Pidal ⁽⁶⁾ (*Apéndice 4.º*).

A elas compre engadir a nosa de Cortegada, a que nos facilitou o Prof. Fraguas e Fraguas procedente de Loureiro (*Apéndice 5.º*), a recollida en Reboreda polo Prof. Filgueira Valverde

(1) Bernardo Barreiro de W. — *Brujos y astrólogos de la inquisición de Galicia y el famoso libro de San Cipriano* — La Coruña, imp. de «La Voz de Galicia», 1885, págs. xvii e xviii do prólogo.

(2) Jesús Rodríguez López — *Supersticiones de Galicia* — Madrid, Ricardo Rojas, 1910, pág. 195. Ista é a 2.ª edición; a primeira é de 1895.

(3) Constantino Cabal — *El sacerdocio del diablo* — Madrid, Voluntad, 1928, pág. 282.

(4) Amador Montenegro Saavedra — *Las palabras de San Juan retornadas* in «Bol. de la R. Academia Gallega», n.º 103, Coruña, 1.º de Marzo de 1916, pág. 154. Iste traballo fora presentado a um certamen en Santiago de Compostela en 1912.

(5) F. Bouza-Brey — *As verbas de San Johán retornadas*, no «Arquivo filológico i-etnográfico da revista Nós», n.º 21, Ourense, 15 de Sepbre, 1925, pág. 19.

(6) Aurelio M. Espinosa — *La leyenda de Don Juan y las doce palabras retornadas* in «Bol. de la Biblioteca Menéndez Pelayo», San tander, 1933, Abril-Junio, pág. 216.

(*Apéndice 6.º*), a topada en Cerdedo polo culto estudante de Dereito de Compostela D. Jaime Vidal Rei (*Apéndice 7.º*) e a que iste mesmo informante escuitou en unión de D. Avelino Pousa na parroquia de San Johán de Barcala (*Apéndice 8.º*), cuias versións saen á lús agora por vez primeira.

*

* *

O Profesor Espinosa foi quen, en lumioso estudo publicado en 1930, fixou definitivamente as origes do conto das palabras retornadas ⁽¹⁾; mais, desgrazadamente, non aproveitou ningunha das versións galegas que desconocía ao tempo e foi pena grande por canto que elas podían influir no mellor hachádego da versión panhispánica primitiva ou panportuguesa primitiva, según que juzgase deber incorporar a un ou outro mapa folclórico o rico campo de tradicións que na nosa terra de Galiza frorece ⁽²⁾.

(1) Aurelio M. Espinosa — *Origen oriental y desarrollo histórico del cuento de las doce palabras retornadas* in «Rev. de Filología Española», XVII, Madrid, 1930, pág. 390.

(2) Foi lástima que non apurase a investigación de versións hispánicas publicadas antes de sair o seu estudo. Eisi perdeu de incurrir no mesmo, aparte das galegas, versións tan curiosas como as dúas que tiña publicadas Cabal (*El sacerdocio del diablo*, já cit., pág. 286), procedentes de Asturias; a pertencente ao folclore salmantino do P. César Morán Bardón (*Poesía popular salmantina. Folklore*, Salamanca, Calatrava, 1924, pág. 81); a toledana de Ismael del Pan (*Algunas supersticiones de Guadamur y Puebla de Montalban* in «Boletín de la Academia de Bellas Artes de Toledo», Toledo, 1928), e as portuguesas de Consiglieri Pedroso, *Tradições populares portuguesas — O diabo*, in «O Pcsitivismo» (Revista de Philosophia dirigida por Theophilo Braga e Julio de Matos), vol. IV, Pôrto, 1882, págs. 111-113; A. Thomaz Pires, *Investigações ethnograficas — Superstições, crenças, usos e costumes alentejanos*, in «Revista Lusitana», vol. X, Lisboa, 1908, a pág. 303 diz: «Para ajudar a morrer os que estão em agonia, rezando-lhes à cabeceira a oração do Anjo Custódio»; A. Gomes Pereira, *Tradições*

Procedentes da tradición antiga e moderna da Europa, coñécese mais de cen versións do noso relato, sin ter conta das judeas, as latinas e as orientaes. A seu estudo adicáronse especialmente os investigadores Stanislao Prati, italiano, que coidou abesullar n él unha derivanza do mito de Edipo e a Esfinge ⁽¹⁾, e o alemán Reinhold Köhler que lle apuxo orixe índico como baseado no antigo conto pelví de Gôst-i-Fryânô que semella vir de fontes antessasánidas por se ter menzoado ja nos vellos textos zendos ⁽²⁾.

Espinosa, no seu precioso traballo, «tratou de facer un estudo definitivo encol da historia e origes do conto nas suas pelerinaxes de Oriente deica Occidente por versións orientaes ata as europeas da Edade Meiá e as modernas de diferentes partes do mundo occidental» ⁽³⁾. A íl nos seguiremos referindo no curso de istas notas.

O vello conto pelví ten forma zoroástrica de senso doctrinal desenvolta en dez preguntas cas suas respostas contendo doutrinas zoroástricas ensinadas pol-os sacerdotes de ista relixión. Cítanse, ademais, unha versión palí, de carácter budista, outra kirgisa de orixe islámico e outra judea, todas posteriores á

populares de Barcelos, in «Rev. Lus.», vol. XVI, Lisboa, 1913, págs. 282-284; Fernando Braga Barreiros, *Tradições populares de Barroso*, in «Rev. Lus.», vol. XVIII, Lisboa, 1915, págs. 287-288; A. Gomes Pereira, *Tradições populares, linguagem e toponimia de Barcelos*, Espozende, 1916, pág. 17; de J. R. dos Santos Júnior, *Estudo antropológico e etnográfico da população de S. Pedro* (Mogadouro), in «Trabalhos da Soc. Portuguesa de Antropologia e Etnologia», vol. II, fasc. II, 1924; e de Jaime Lopes Dias, *Etnografia da Beira*, vol. III, Lisboa, 1929, pág. 131, que lle chama «as treze palabras ditas e retornadas».

(1) Stanislao Prati fixo observacións a propósito do conto que figuran nos tomos X, XI, XII, XIII, XIV e XV do «Archivio per lo studio delle tradizioni popolari de Pitré-Marino», en vintedous tomos, Palermo-Torino, 1882-1903, cit. por Espinosa no artigo da R. F. E.

(2) Reinhold Köhler — *Kleinere Schriften*, Weimar, 1898-1900, III, 365-371, cit. por Espinosa no artigo da R. F. E.

(3) *Origem oriental...*, pág. 394.

pelví; pero revelando todas, juntamente cas europeas de carácter cristiano, a historia da cultura religiosa de cada un dos pobos por onde o conto iba pasando, posto que a doutrina que nas respostas do diálogo se estende acomódase â religión de cada país de tal xeito que ata Villamarqué publica unha versión na que se consiñan as doutrinas da filosofía e da religión druídicas, no seu «Barzaz-Breiz» (1).

Das oitenta e tres versións que do conto utiliza Espinosa, procedentes de Europa, que chama cristianas, somentes unha coarta parte conserva o comenzo antigo que se olla na versión pelví, considerada príncipe, de un home que se topa co demo ou con un feiticeiro quen lle exige con ameaza de morte a refenda das palabras retornadas, atal e como se vé na versión de Cortegada que publicamos.

Dito principio consérvase en tres das nove versións galegas expostas; para as restantes o conto quedou convertido en esconxuro usado aínda actualmente, como lle aconteceu a un dos informadores de Montenegro Saavedra si quixo librarse do demo, â volta de unha romería (2).

A serie de números, que son doce nas versións europeas, aparece aumentado en un mais, con curiosa unanimidade, nas versións galegas, agás na publicada por Barreiro en que non se sabe si o tería ou non por estar mutilada. Iste intresante punto aproxima as versións galegas â versión judaica, única que ten trece preguntas e trece respostas, podéndose postular que unha das vías do conto pra o tesouro folclórico de Galiza fosen os

(1) Hersart de la Villamarqué—*Chants populaires de la Bretagne*, pág. 1 e segs. da edición de 1929, Paris, Perrin et Cie.

(2) Montenegro dí que antes de començar o recitado das palabras hai que facer no chan, de unha vez e sin erguer man, o risco de Salómón consistente nun circo que ten inscrita a estrela de cinco pontas.

judeus que na Edade Meia tanto infruiron no noso país onde foron tan respetados e queridos. Somentes unha objección poderá facerse consistente en considerar que a versión judaica non ten o comenzo conservado en tres das versións galegas; mais non existe obstáculo para ademitir que ao par da fonte judaica puidese vir o conto por outros camiños, tal e por donde chegou â tradición do resto de Europa.

Cousa diña de ser notada nas versións galegas é a rara unanimidade que presentan en canto âs palabras ou respostas dadas pra cada número (1). Así resulta ben doado, dempois de desbotar a versión incompreta, restaurar a versión pangalega primitiva a base de oito versións:

1. Sol e Lua—2. As dúas Táboas de Moisés—3. Os Tres Patriarcas—
4. Os catro Evangelistas—5. As cinco chagas—6. Os seis cirios ou candieiros—
7. As sete lámpadas—8. As oito portas do Paradiso—9. Os nove coros de Anjos—
10. Os dez mandamentos—11. As once mil Virges—12. Os doce Apóstoles—
13. As trece raiñas do Sol.

Compre facer a comparanza ca versión paneuropea primitiva que supón Espinosa:

1. Deus—2. Dúas Táboas de Moisés—3. Tres Patriarcas ou as Tres divinas Persoas da Santísima Trindade—
4. Os catro Evangelistas—5. As cinco chagas—6. Os seis cirios ou candieiros—
7. Os sete Sacramentos—8. As oito boaventuranzas—9. Os nove coros de Anjos—
10. Os dez mandamentos—11. As once mil Virges—12. Os doce Apóstoles.

Dende logo da comparanza resulta que a serie pangalega, ten,

(1) Sepárase a versión fragmentaria de Bernardo Barreiro no segundo dos elementos. En nota da pág. XVIII da obra de iste investigador dise iñoramos com que fundamento: «Estas retrónicas en gallego y en castellano, dialogadas, contienem *grandes alteraciones* en cada pueblo de Galicia, necesitándose de las diversas versicnes para reconstituir las primitivas». Conven advertir que o nome de *retrónicas* ven indicado por Barreiro; nós non temos dado con él aínda.

dos doce elementos que presenta ca paneuropea, nove iguais, cuxa proporción achégaa mais á versión primitiva de Europa do que está a serie panhispánica, formada por Espinosa ca base de dezanove versións peninsulares e americanas e dúas cataláns, que presenta somentes oito elementos iguais.

En troques está a versión primitiva galega ben lonxe da panlatina ca que ten somentes seis elementos iguais, aínda que a versión de Montenegro Saavedra conserva algún resto que presupón un precedente en latín circulando por Galiza.

Cas supostas versións panhispánica e panportuguesa primitivas somentes ten de común a pangalega oito elementos dos doce de que constan, topándose, tan longe da unha como da outra e confirmándose, por tanto, a independencia das versións que circulan por Galiza respecto de un e outro folclore.

Notable particularidade ten de ser anotada na tradición do conto en Galiza i-é a da subsistencia na primeira resposta do Sol e a Lúa procedente da tradición zoroástrica no conto de Gósh-t-i Fryânô, resposta que somentes presentan dúas das versións hispánicas examinadas por Espinosa.

Outra curiosidade é a constituída pola repetición das *croas de Anjos* (*columnas* na versión de Meira) por *coros* da tradición europea; mais tanto isto como as *portas de París* por *portas do Paradiso* que nos da a versión nosa de Cortegada non pode considerarse senón como trabucamento dos recitadores que esquecen o significado das verbas e poñen outras de eufonía semellante mais coñecidas de eles.

Aínda teñen outra singularidade as versións galegas que é a do propio nome. ¿Porqué se chama eiquí, en Galiza, de *San Johán* a iste recitado ou xogo de palabras con senso doutrinal? Pódese postular sin temor a erro que a resposta está na influencia que o culto pagán da noite do 23 de Junio tén na Galiza cas suas prácticas e os seus ritos contra dos espíritos maléficos. A noite

de San Johán deica a alborada está adicada a tornar os influxos de seres dañinos como as brujas, o demo, etc.

Rodriguez López asegura que as *retrónicas de San Johán* son empregadas contra das brujas e traí outros esconxuros pra noite tan sonada.

En dúas das versións recollidas en Galiza se menzoa a San Johán. Na versión fragmentaria de Barreiro de W. o principio dí:

San Johán escrarecido
que en Lisboa foi nacido
con hábito de lán
con cordón de espartán
gárdame ô gando do pan
sin pastor e sin can.
¿Que atopaste, Señor San Johán?
—Topei lobos e leonicos
brujicas e diablicos.

E a versión de Cortegada refire:

A las dos dos táboas de Moisés
de donde San Goán vai e ven

constando amáis no principio as palabras que o demo dirixe ao héroe: «Se me dís as palabras de San Johán agora mesmo eiquí retorneadas...»

Nós entendemos que ista particularidade das versións galegas e ista generalidade de nome pra o noso conto en toda Galiza constituie a mais crara adaptación ao carácter religioso da nosa poboazón rural. ¡O conto sigue acadando nos camiños por onde pasa a tradición religiosa de cada país ca nota mais distintiva de cada un!

Entenderase millor o devandito si se considera a íntima relación da devozón popular a San Johán cos cultos solares manifestados en tal ocasión do solsticio de vran, sendo na noite da

víspera cando se fan esconxuros ás brujas dos que é magnífica mostra o romance pubricado por Murguía:

Día de San Johán alegre
 meniña vai te lavar;
 pillarás auga do pájaro
 antes de que o sol raiar;
 irás ao abrente do día
 a i-auga fresca catar
 da i-auga do pajariño
 que saude che ha de dar.
 Corre meniña,
 vai te lavar
 alá na fonte
 te has de lavar
 e á fresca i-auga
 desta amañecida.
 Cór de cereixa
 che ten que dar
 si arraiara, si arraiara
 todas as meigas levará;
 xa arraiou, xa arraiou
 todas as meigas levou.
 reladas eran, reladas serán
 todas as meigas que andan polo chan;
 peladas son, peladas eran
 todas as meigas que andan pola terra (1).

A supervivenza de cultos astrales na Galiza pódese rastrexar doadamente, pero os que, mais resaltan son os do Sol e da Lua

(1) Manuel Murguía — *Galicja*, vol. da colección que sobre España editouse en Barcelona, Daniel Cortezo, en 1888, 219-220, nota. Murguía chámalle á noite da víspera de San Johán en Galiza «noche feliz en que se realizan todas las maravillas y todos los milagros se producen» (pág. 168) e tamen o considera o «día sagrado por excelencia que renueva para la multitud los prodigios en que es tan pródigo el solsticio de estio» e cita o romance galego: *Madrugada de San Johán / madrugada a mais garrida / que baila o sol cando nace / e ri cando morre o día...*, no que unha vés mais se funden os mitos solares co culto de San Johán (pág. 169).

de que tantas mostras hai aínda na riqueza folclórica da nosa terra. Tal cousa pudo infruir na conservación de estes dous elementos no primeiro termo da enumerazón do conto das palabras retorneadas en Galiza, con perfecta unanimidade en todas as versións coñecidas. Festa de San Johán e culto ao Sol son en Galiza a mesma cousa, xeitosamente consiñada na cántiga popular:

San Johán pideu a Cristo
 de que non o adormentase
 pra mirar beilar o Sol
 no día da sua romage (1).

Eisí no Sol que aparece en primeiro termo da enumerazón do conto das palabras retorneadas debe ollarse en Galiza o culto predecesor do actual de San Johán no 24 de Junio. Ben acreditada está a existencia de prácticas heliolátricas na prehistoria galega revelada nos símbolos solares das estacións da Edade de Ferro, no decorado das cerámicas castrejas e nas tradicións populares (2). O labrego galego, pois, ao invocar contra os espíritos maléficos as palabras retorneadas, aínda conserva baixo a advocación de San Johán unha lembranza heliolátrica subconsciente e suficientemente forte pra impedir que no primeiro lugar do parrafeio enumerativo aparezan Deus ou a Virgen, como nas versións verdadeiramente cristianas debiera soceder, e socede no resto das peninsulares salvo dúas. ¡Velaiquí outra adaptación do conto pelfí ao espírito popular de Galiza!

(1) Na rexión portuguesa da Beira Alta aparecen intimamente relacionadas as *palabras retorneadas* e a noite de San Johán, sendo crénza popular que recitandoas á media noite de 23 ao 24 de Junio frorece o fento (*Osmunda regalis*) a fror mais fermosa do mundo. Barros e Cunha — *Sur quelques croyances...* Instituto Int. de Antrop., Portugal, 1930.

(2) Florentino L. Cuevillas e Rui de Serpa Pinto — *Estudos sobre a Edade do Ferro no Noroeste da Peninsula. A religión*, in «Arquivos do Seminário de Estudos Galegos», VI, Santiago de Compostela, 1934.

Co que levamos dito queda tamén expresado que non estamos de acordo co parecer de Profesor Espinosa revelado ao comentar unha extraordinaria versión galega do conto das palabras retornadas. En efecto, dito Prof. chegou a coñecer con posterioridade ao seu estudo encol do conto, por mediación de D. Ramón Menéndez Pidal, a versión recollida en Meira, Lugo, por Aníbal Otero en que aparecen felizmente fundidos o conto que nos ocupa e outro contendo o episodio da caaveira que acode á cita de un mozo, ben conocido na serie de lëndas donjohanescas, revestindo tal versión «interés especial por ser un dos exemplos mais notabres e extraordinarios que il coñece de mistura ou fusión nun mesmo conto de dous temas folclóricos de orixe e desenrolo diversos na tradición de Europa» (1). Mais o ilustre Prof. coida que a fusión dos temas chega a tanto que inclusive se verificou «nas palabras tiradas dos títuos populares dos contos — *don Johán + doce palabras retornadas = San Johán Retornado* —». Concrusión pouco doada porque contra ela se erguen as demais versións en que pra nada aparece o tema donjohanesco e principalmente o de ser o nome do héroe da lenda sevillana allea por comprobante ao folclore galego. ¡Non! San Johán aparece na tradición galega intervindo co mesmo rol protector con que aparece na tradición europea o esmoleiro escondido que resulta ser «San Martín, San José, San Pedro, San Custodio, San Nicolás, San Cipriano, San Simón, o Anjo guardián, a Virgen María ou un crego» (2), sendo a razón de invocar a San Johán e non a outro santo o aparecer él dentro da tradición galega como ajetador de espíritos maléficos. A unanimidade con que no folclore galego é conocido o conto por retrónicas de San Johán ou palabras de San Johán

(1) Espinosa — *La leyenda de D. Juan*... , já citada, 216.

(2) Espinosa — *Origen oriental*, etc., cit., pág. 403.

o abona eisí, apesares do abondosos que son na tradición galega as lendas donjohanescas (1).

Por outra banda tamén hai unha observación que facer ao traballo do Prof. Espinosa publicado no «Boletín da Soc. Menéndez Pelayo» comentando a dita versión galega, única de que ten noticia, i-é que considera erro da recitación o decirse na versión: *las trece reiñas del sol*, pois debía pôr *los trece rayos del sol (y de la luna)* cando o certo é que *rañas* ou *reiñas* é o diminutivo feminino galego de *raios*, palabra conservada nas versións de Montenegro Saavedra e na nosa de Tenoiro, lugar onde, por certo, asentaba o solar da fidalga familia galega de onde tomou apelido o héroe da lenda sevillana (2).

Concluindo, resumiremos:

1.º—As oito versións galegas compretas e unha fragmentaria que polo de agora van recollidas en Galiza do conto pelví estudado polo Prof. Espinosa chamadas en Galiza *retrónicas de San Johán* ou *palabras de San Johán retornadas*, acreditan unha versión pan-galega primitiva que ten nove elementos iguais á paneuropea achada por dito investigador e presenta un trezavo elemento que induce a creer no infrujo da poboazón judea abondosa e ben considerada na Galiza do medioevo.

2.º—O nome con que tal conto é geralmente coñecido en Galiza, de *palabras de San Johán retornadas* ou *retrónicas de San Johán*, provén do carácter que iste Santo tén na tradición galega de protector contra dos genios maléficos a quen se lle

(1) Amais do libro de Victor Said Arnesto — *La Leyenda de D. Juan*, Madrid, Suc. de Hernando, 1908, vide Castor Sanchez Garcia — *Leendas e supersticións da Arnoia*, no «Arquivo filolóxico e etnográfico de Galiza da revista *Nós*», n.º 119, Ourense, 15 de Nov. de 1933.

(2) Encol do solar dos Tenoiro, vide amais da obra de Said Arnesto, já citada, Manuel de Saralegui Medina — *Siluetas del Almirante de Castilla Don Alfonso Jofre de Tenoiro*, Madrid, Hijos de Hernandez, 1910.

recita o conto enumerativo, e non da accidental fusión con lendas do ciclo donjohanesco que presenta unha soa das versións.

3.º — A íntima relación que existe na tradición galega entre o culto de San Johán e o culto heliolátrico practicado antigamente no país determinou a non eliminación, no primeiro elemento da serie, do Sol e da Lúa e a non substitución en Galiza de taes supervivenzas pagáns polas figuras principais da tradición cristiana, deixando o dito primeiro elemento tal e como estaba na tradición zoroástrica de donde o conto saíu.

4.º — A presenza en tres das versións galegas coñecidas do principio ou comenzo do conto, aproxima a istas á versión pelví considerada príncipe.

5.º — As peculiaridades acadadas na Galiza polo vello conto preséntano eiquí con especial carácter revelador do espírito do noso pobo e do seu temperamento religioso de cristiana paganía, confirmando a traectoria de adaptazón que nos diversos países europeos veu sufrindo dende a Edade Media o conto oriental das palabras retornadas.

APÉNDICES

APÉNDICE 1.º — Versión fragmentaria de Bernardo Barreiro de W., en 1885.

«San Johán escrarecido
que en Lisboa foi nacido
con hábito de lán
con cordón de espartán,
gárdame ao gando do pan
sin pastor e sin can.
¿Que atopaste, Señor San Johán?
— Topei lobos e leonicos,
brujicas e diabolicos.

— Amigo mío, dime la una.
— La una te la diré porque la sé:
a la una mas claro el sol que la luna.

— Amigo mío, dime las dos.
— Las dos te las diré porque las dió el relós:
— A las dos parió la Virgen a Dios.

— Amigo mío, dime las tres
— A las tres, las tres varas de Moisés,
donde Cristo vai e ven
à casa de Jerusalem.
Queimen ao demo maior
e canto ten de arredor...»

APÉNDICE 2.º — Versión de Amador Montenegro Saavedra, en 1916.

¿Sabes as palabras de San Johán retornadas?
— Eu chas direi
que ben as sei.

— Meu amigo, dime a unha.
— Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
A unha é o sol mais craro que a lua,
onde Cristo vai e ven
à casa de Jerusalem,
Dómine amén.

— Meu amigo, dime as duas.
— Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
As duas, duas taboñas de Moisés,
O sol mais craro que a lua
onde Cristo vai e ven
à casa de Jerusalem
Dómine amén.

— Meu amigo, dime as tres.
— Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
As tres, tres patriarcas,
as duas taboñas de Moisés,
o sol mais craro que a lua,
onde Cristo vai e ven
à casa de Jerusalem,
Dómine amén.

— Meu amigo, dime as catro.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As catro, catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as dúas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 à casa de Jerusalen,
 Dómine amén.

— Meu amigo, dime as cinco.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As cinco, cinco chagas,
 os catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as dúas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 à casa de Jerusalen,
 Dómine amén.

— Meu amigo, dime as seis.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As seis, seis cirios,
 as cinco chagas,
 os catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as dúas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 à casa de Jerusalen
 Dómine amén.

— Meu amigo, dime as sete.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As sete, sete lámparas,
 os seis cirios,
 as cinco chagas,
 os catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as dúas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 à casa de Jerusalen.
 Dómine amén.

— Meu amigo, dime as oito.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As oito, oito portas do Paradiso.
 As sete lámparas,
 os seis cirios,
 as cinco chagas,
 os catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as dúas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 à casa de Jerusalen.
 Dómine amén.

— Meu amigo, dime as nove.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As nove, nove croas de anges,
 as oito portas do Paradiso,
 as sete lámparas,
 os seis cirios,
 as cinco chagas,
 os catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as dúas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 à casa de Jerusalen.
 Dómine amén.

— Meu amigo, dime as dez.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As dez, os dez mandamentos,
 as nove croas de anges,
 as oito portas do Paradiso,
 as sete lámparas,
 os seis cirios,
 as cinco chagas,
 os catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as dúas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 à casa de Jerusalen.
 Dómine amen.

— Meu amigo, dime as once.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As once, as once mil virges,
 os dez mandamentos,
 as nove croas de anges,
 es oito portas do Paradiso,
 as sete lámparas,
 os seis cirios,
 as cinco chagas,
 os catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as duas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 â casa de Jerusalen.
 Dómine amen.

— Meu amigo, dime as doce.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As doce, doce apóstolos,
 as once, mil virges,
 os dez mandamentos,
 as nove croas de anges,
 as oito portas do Paradiso,
 as sete lámparas,
 os seis cirios,
 as cinco chagas,
 os catro apóstolos,
 os tres patriarcas,
 as duas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 â casa de Jerusalen.
 Dómine amen.

— Meu amigo, dime as trece.
 — Amigo teu, non; servo de Dios, sí.
 As trece, trece raiñas do sol,
 para que revente o demo maior
 e os que andan ao redor.
 Os doce apóstolos,
 as once mil virges,
 os dez mandamentos,
 as nove croas de anges,

as oito portas do Paradiso,
 as sete lámparas,
 os seis cirios,
 as cinco chagas,
 os catro evangelistas,
 os tres patriarcas,
 as duas taboíñas de Moisés,
 o sol mais craro que a lua,
 onde Cristo vai e ven
 â casa de Jerusalen.
 Dómine amen.

APÉNDICE 3.º — Versión recollida en Tenoiro, Cotobade (Pontevedra), por F. Bouza-Brey, publicada en 1925.

Igoal â de Montenegro Saavedra cas variantes a seguir:

.....
 A unha o sol mais craro que a lua
 onde Cristo vai e ven
 â casa santa de Jerusalen.
 Bueno Dios, bueno hombre,
 bueno santo de mi nombre.

 As trece, trece raiñas do sol
 onde estourou o demo maior
 e os que andan ao redor;
 e si non estourou, estourará.
 Arreda, Barrabás,
 que conmigo nunca entrarás,
 nin de noite, nin de dia
 nin no fin da miña vida;
 pola gracia de Dios e da Virgen Maria
 un padre nuestro e un ave maria.

APÉNDICE 4.º — Versión recollida por Aníbal Otero, en Meira (Lugo), e publicada por Aurelio M. Espinosa, en 1933 (1).

«Yendo por un camiño tres jóvenes, encontraron una calavera. Uno de ellos dándole un pontapié, la invitó a cenar consigo. La cala-

(1) Obsérvese que a transcripción de esta versión, pol-o menos no principio, non pode ser literal, por canto que a expresión non é popular.

vera acudió a la cita, llamando a la puerta cuando el mozo cenaba; pero éste, atemorizado, no quiso abrirle. Ella le citó en tonces para un tenebroso lugar en un monte cercano.

Al día siguiente el joven se confesó. El cura le dijo que a la cita no podía faltar y llenándole de reliquias se despidió de él.

Anduvo el joven camión del lugar de la cita y cuando llegó a él se le echó encima el espacio oscurecido, y sintió pasar grandes exhalaciones. Tuvo miedo y exclamó:

¡Las trece palabras de San Juan Retornado me valgan!

Si las sabes bien te irá -dijo una voz desde la entrada de las tinieblas-. Y en seguida la voz añadió:

— Amigo mio; dime la una. Amigo mio; dime las doce.

— Amigo tuyo no, siervo de Dios, si. Las doce te diré que yo bien me las sé: los doce apóstoles; las once mil vírgenes; los diez mandamientos; las nueve columnas de ángeles; las ocho puertas del Paraíso; las siete lámparas; los seis cirios santos; las cinco llagas; los cuatro evangelistas; los tres patriarcas; las dos tablas de David; donde Cristo vaí e ven a ver la casa santa de Jerusalen; a la una es mas claro el sol que la luna.

— Amigo mio, dime las trece.

— Amigo tuyo, nó; siervo de Dios, si. Las trece te diré que yo bien me las sé: las trece reinas (*sic*) del sol. ¡Que reviente el demonio mayor e todos cuantos hay ao redor!

Sonó un estallido, volvió la luz y el mozo se vió libre!»

APÉNDICE 5.º — Versión inédita recollida na parroquia de Loureiro, concello de Cotobade (Pontevedra), por D. Antonio Fraguas, facilitada ao autor en 1935.

«Istas verbas dinse pra non ter medo cando se anda de noite, porque a quen as diga ben ditas nada lle pasa:

A la una, a la una, mas claro el Sol que la Luna.

A las dos, dos tabliñas de Moisés donde Cristo foi e ven á casa de Jerusalen, amen.

A las tres, tres Patriarcas.

A las cuatro, cuatro Evangelistas.

A las cinco, cinco llagas.

A las seis, seis cirios.

A las siete, siete lámparas.

A las ocho, ocho puertas del Paraíso.

A las nueve, nueve coronas de Angeles.

A las diez, diez mandamientos.

A las once, once mil vírgenes.

A las doce, doce apóstoles.

A las trece, trece raiñas de sol maior, onde reventou o demo maior á porta de un pecador. Amen».

APÉNDICE 6.º — Version inédita recollida por D. J. Filgueira, Valverde, en misión do Seminario de Est. Galegos, na terra de Deza, en Reboreda, perto de Rodelas, na estrada de Rodeiro (Pontevedra), ao «Ferreiro de Reboreda», de 92 anos, en 1935.

A la una, a la una, es mas claro el sol que la luna.

A las dos, dos tabliñas de Moisés, por onde Jerusalen vaí e ven para a sua santa casa de Jerusalén. Amén.

A las tres, tres patriarcas.

A las cuatro, cuatro evangelistas,

A las cinco, cinco llagas.

A las seis, seis cirios.

A las siete, siete lámparas.

A las ocho, ocho puertas del Paraíso.

A las nueve, nueve cores de ángeles.

A las diez, diez mandamientos.

A las once, once mil vírgenes.

A las doce, doce apóstoles.

A las trece, trece raiñas ten a lúa,

trece raiñas ten o sol

que estoupen o demo maior

e cantos estén a redor.

(Ou tamén: trece raiñas ten a lúa,

vaite de ahí, demonio,

que esta alma non é túa).

O que se alcontre tentado ten que as decir e desdecir.

O vello de Reboreda as decía neste orde:

A la *una*, a la una, a las *dos*, a la una; a las *tres*, a las dos, a la una; a las *cuatro*, a las tres, a las dos, a la una; a las *cinco*... etc.

APÉNDICE 7.º — Versión inédita recollida no lugar de Viduido, parroquia de Cerdedo (Pontevedra), da veciña Carmen Sueiro,

de uns 32 anos, por D. Jaime Vidal Rei, facilitada ao autor em 1935:

Cando se sai de noite e se din istas palabras ja non hai medo, sendo oración de tanta virtude que si o que a dí está en gracia de Deus mata tres enemigos cada vez.

Dí o enemigo:

— Amigo mio, díme la una.

— Amigo tuyo, nó, siervo de Dios, sí. A la una, a la una el sol mas claro que la luna.

— Amigo mio, dime las dos.

— Amigo tuyo, nó, etc. A las dos, dos tablillas de Moisés donde Nosó Señor vai e ven á casa santa de Jerusalem, amen, amen; a la una, etc.

E segue a enumeración:

A las tres, tres patriarcas; a las cuatro, cuatro evangelistas; a las cinco, cinco llagas; a las seis, seis cirios... siete lámparas, ocho puertas del Paraíso, nueve coronas de ángeles, diez mandamientos, once mil vírgenes, doce apóstoles, trece raiñas de sol.

APÉNDICE 8.º — Versión inédita que procede do lugar de Anceu, na parroquia de San Johán de Barcala, Negreira (A Coruña), de boca de Avelino Pousa, de mais de 60 anos, por D. Jaime Vidal Rei e D. Avelino Pousa, neto do recitador (1935).

Esta versión é exactamente igual a anterior, somentes que non entra no recitado a pregunta por parte do enemigo, nin, por secuencia, existe tampouco a resposta oportuna, limitándose a versión ao xogo enumerativo igual ao precedente. Excúsase a sua inserción.

A Estrada (Galiza) — 1935.